

Sažetak

Dalibor Brozović, Leksikografski zavod, Zagreb

UDK 808.62:800.853, izlaganje na znanstvenom skupu,

članak primljen 25. ožujka 1996., prihvaćen za tisak 17. travnja 1996.

Current Vacillation of the Croatian Language Norm in a Slavonic and European Light

The current Croatian dilemmas in the matter-of-principle issues of spelling, grammatical and lexical norm have been presented. Argumentation has been offered in which the opposing tendencies have been shown. The reactions and the echo of these in the Croatian public as well as in the international Slavonic and general linguistic circles have also been presented.

O GUBERININIMA POGLEDIMA NA
HRVATSKO-SRPSKE JEZIČNE RAZLIKE*Stjepan Babić*

U 5. broju prošloga godišta objavili smo uvodnu raspravu Petra Guberine u njegovoj i Krstičevoj knjizi *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* iz 1940. godine i u komentaru zbog njezina ponovnog objavljivanja u Jeziku napisao sam: »U slobodnoj Hrvatskoj prof. Guberina nije dopustio da cijelu knjigu izdamo u pretisku. Ima za to razloga, jer je rječnik podosta slabiji od uvodnoga dijela. I u uvodnome dijelu ima pojedinosti koje su bile sporne i u vrijeme kad je studija izašla, a neke je obezvrijedio kasniji razvoj, ali to su većinom sitnice koje nimalo ne umanjuju vrijednost cjeline. No da one ne bi unijele zabunu, u idućem ću se broju osvrnuti na takva mjesta nastojeći da istaknem one vrijednosti koje su i danas neobično važne.«

To sam obećanje mogao napisati jer sam priređujući Guberininu raspravu za tisak već bio napisao jedan dio ovoga komentara. Međutim uređivanje pojedinih brojeva ovoga godišta nije dopustilo da to obećanje dosad ostvarim zbog naravi pojedinih brojeva.¹ No sada je došlo vrijeme da to učinim kako bi članak izašao bar u istome godištu za koje je obećan.

Guberinina rasprava iznosi kategorije jezičnih i pravopisnih razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika i na temelju njih odgovara na pitanje izneseno u naslovu *Zašto možemo govoriti o posebnom hrvatskom književnom jeziku?* U obrazloženju zašto nakon 57 godina ponovno objavljujemo spomenutu raspravu, naglasio sam da to činimo zato što nakon toliko godina nije gotovo ništa izgubila na svojoj vrijednosti i aktualnosti i što

1 Među ostalim i zato što uvijek dajem prednost člancima drugih suradnika ako ih ima.

je Guberinin tekst najbolji i najiscrpniji tekst napisan do sada o hrvatsko-srpskim jezičnim razlikama, iako je o toj temi mnogo pisano, posebno u posljednjih sedam godina. U doba u koje je Guberinin članak pisan, u nas je još uvijek vladao mladoslovničarski smjer, a Guberina piše strukturalistički, po načelima smjera koji je proširio i precizirao i našu jezikoslovnu znanost, prvo što jasno razlikuje sinkroniju od dijakronije, suvremeno stanje od prošlih, spoznaje koja je tek prije tridesetak godina počela prodirati u našu jezikoslovnu svijest, ali još uvijek nije prodrla do kraja. Druga je važna spoznaja koju donosi Guberinina rasprava, isticanje razlika između dijalekta i književnoga jezika. Nerazlikovanje dijalekata od književnoga jezika jedan je od najvećih nedostataka mladoslovničarskoga učenja, a to je nerazlikovanje u našim prilikama unijelo velike zablude glede hrvatskoga književnoga jezika i zato mladoslovničari i nisu mogli razriješiti hrvatsko-srpski jezični problem. S treće je strane Guberinina rasprava važna zbog isticanja stilističkih vrijednosti. Njegovi stilistički pogledi ni do danas u našem jezikoslovlju nisu nadmašeni. Zato ću u ovome osvrtu najprije istaknuti Guberinine vrline pa onda i neke nedostatke.

Razlikovanje dijalekata od književnoga jezika danas je uglavnom jasno, suvremenoga stanja od prošlih već manje, ali to ne izaziva tolika lutanja kao slaba svijest o stilskim vrijednostima. Zato je s današnjega gledišta i sadašnjih potreba najbolji dio Guberinine rasprave poglavlje *Stilske i stilističke razlike*, i to zato što i danas u raspravama o hrvatsko-srpskim jezičnim razlikama često prevladava jednostavno shvaćanje: *x* je hrvatski, a *y* je srpski. A često u praksi tako nije jer ima mnoštvo primjera da je dio iksa i srpski, a dio ipsilona i hrvatski, pogotovu kad se uključi i stilska razina. Ta isprepletanja jezične stvarnosti mnogi ne priznaju, nego žele gordijevskim mačem jednostavno presjeći tu isprepletenost ne misleći da pri tome katkada presijecaju živo hrvatsko tkivo.

Uzmimo odnos *infinitiva* i *da s prezentom*: *ne može zaostati – ne može da zaostane*. Borbeni čistunci to shvaćaju jednostavno: prvo je hrvatski, a drugo srpski i progone svaki *da s prezentom*. A to nije nipošto dobro jer se stvara krivi jezični osjećaj, a onda se stilske vrijednosti ne mogu doživjeti u svojoj pravoj vrijednosti. Guberina s pravom ističe da je i *da s prezentom* hrvatska jezična osobina, ali stilski obilježena:

I u hrvatskom književnom jeziku možemo upotrijebiti *da s prezentom* mjesto infinitiva, ali to nema kod nas istu izražajnu vrijednost, kao da smo upotrijebili *infinitiv*. Baš zato, što možemo birati između dvije konstrukcije, izabравši jednu od njih, htjeli smo svojoj misli dati posebnu afektivnu vrijednost. Naprotiv Srbi upotrebljavajući gotovo isključivo *da s prezentom* mjesto *infinitiva* ne mogu prvoj konstrukciji dati posebnu izražajnu snagu: *da s prezentom* za njih je obična upotreba, a kao takva ona ne može proizvesti stilistički efekt.

Evo nekoliko primjera, koji će nam pokazati, da u hrvatskom književnom jeziku *da s prezentom* u afektivnom kontekstu izražava misao jače nego *infinitiv*: *Ne zna se, koja je od koje vrednija i okretnija, a koja se - onako od sebe, po naravi - ne bi poslom prekinula, ne može pred drugima, ne može od sramote da zaostaje, pa sve gone, kao da su se okladile, kao da se utrkuju* (Budak: Ognjište I. 11.). Budak je ovdje upotrijebio prezent iza glagola *moći*. Hrvatski književni jezik obično upotrebljava infinitiv. Ali u navedenom odlomku kontekst je veoma afektivan, i pisac je cijelu rečenicu složio tako, da vjerno prikaže ne samo svoju misao, nego i stupanj afektivnosti. U tim rečenicama opažamo brži tempo, nagle stanke i ponavljanje riječi: sve to odaje veliku afektivnost. Među izražajna sredstva koja vjerno prikazuju osjećajni dio toga odlomka, ide i *da s prezentom* mjesto *infinitiva* (*ne može od sramote da zaostaje*). Ova konstrukcija baš zato daje veliku snagu, što iza *moći* dolazi obično *infinitiv*: ono, što je obično, nije izražajno, dok su najjače konstrukcije one, koje pisac već spremi kao naročito afektivne; spremi nesvjesno iz prijašnjeg načina izražavanja, pa se veličina pisca i sastoji u tome, da on u nekim slučajevima znade naći i ono, što nije najobičnije u jeziku, a ipak postoji u jeziku. (Str. 51.)

I sad Guberina na sličan način stilski tumači jedan Begovićev i jedan Krležin primjer *da s prezentom*. Poučno je i kad tumači Budakov oblik *su*: *Nemam suve špice za loženje*.²

To nam je stilističko razlikovanje prijeko potrebno da djela hrvatskih pisaca bolje razumijemo i prihvaćamo u njihovoj pravoj vrijednosti. Uzmimo kao primjer drugu kiticu Cesarićeve pjesme *Oblak*:

Vjetar visine ga je njih.
I on je stao da se žari,
Al oči sviju ljudi bjehu
Uprte u zemne stvari.

Kad to pročita čitatelj na kojega je djelovao borbeni čistunac i uvjerio ga da je *da s prezentom* srbizam, on će na tom stihu zapeti, doživljavanje te pjesme pokvarit će mu »srbizam« *stao da se žari*. Ako i uvidi da se *žari* rimuje sa *stvari*, taj će mu doživljaj biti pokvaren jer će se srditi na pjesnika što je zbog sroka morao upotrijebiti srbizam, posumnjat će u pjesnikovu izražajnu moć kad to nije mogao izreći hrvatski. U tome svjetlu, kao nemoć pjesnika da se najbolje izrazi, doživjet će slabije i nestandardni oblik *njih*. Ako je pak čitatelj odgojen u Guberininu smislu, kad dođe do drugoga stiha, on će to doživjeti kao stilsku vrijednost visokoga stupnja i njegov doživljaj cijele kitice bit će ispunjen osjećajem kakav ga je imao i čitateljima namijenio sam pjesnik.

2 Bilo bi previše da ih ovdje navodim, ali bi bilo dobro da ih čitatelji pažljivo pročitaju kad su im sada u jeziku dostupni.

Važno je naglasiti tu stilističku stranu u Guberininu objašnjavanju prave naravi hrvatsko-srpskih jezičnih razlika jer je mnogi danas zaboravljaju ili uopće ne znaju za nju. Krivnja je i u tome što naša stilistika odonda nije napredovala, nego je čak nazadovala. Da je ona odigrala ulogu, koju je dobila čak i osnivanjem katedre za stilistiku, ne bi pri raspravljanju o srbizmima stilska strana bila tako zanemarena.

Valja napomenuti da isticanje stilskih vrijednosti ne znači nipošto unošenje anarhije u jezik, u jezičnu normu. Stilske vrijednosti dolaze do izražaja samo kad je jezik normiran, kad se točno zna stilska nula.

Kad govorim o vrlinama Guberinine rasprave, onda moram istaći da je Guberina isto tako precizan i na drugim područjima, npr. i na sintaktičkoj razini. Kod nekih laika prevladava mišljenje da je *da li* srpski, a *je li* hrvatski. Guberina precizira i tu pojavu i kaže da je hrvatski i *da li*. Evo njegovih riječi:

Srbi upotrebljavaju uvijek *da li*: u upravnom i neupravnom pitanju: a) *da li je došao*. Hrvati rado prave razliku između upravnog i neupravnog pitanja pa u upravnom pitanju upotrebljavaju *je li*, a u neupravnom *da li*, ili *je li*: a) *Je li on došao?* b) *Ne znam, da li je (je li) on došao.* (Str. 43.)

U skladu s time i sam Guberina upotrebljava *da li* pa i u navedenoj raspravi, npr.:

Ako Hrvati pišu *stroj, ples, ravnatelj*, a Srbi ih uopće ne poznaju u književnom jeziku, da li ćemo kazati, da su takve riječi kroatizmi, dijalektalne hrvatske riječi. (Str. 12.) – ...moramo iznijeti sve jezične glasove, koji su različiti: bez obzira, da li se ti glasovi nalaze kod riječi stranoga podrijetla ili riječi koje spadaju u neki semantički krug (...); bez obzira da li se različiti glasovi nalaze kod riječi s istom osnovom, ali su različitim putovima došle u dva književna jezika... (Str. 25.) – Bitno je naime znati, kad analiziramo književno djelo, da li riječ ima s gledišta osjećaja indiferentnu vrijednost... (Str. 54.)

Za tu razliku neki ne će da znaju pa uporno traže da se veza *da li* potpuno isticne iz hrvatskoga jezika iako ju upotrebljava gotovo svaki hrvatski pisac koji je napisao bar malo više od desetak stranica. To je inače složeno pitanje pa sam o njem već napisao poseban članak.

Slabije strane Guberinine rasprave zaista blijede pred njegovim dobrim i korisnim spoznajama, ali zbog potpunosti ocjene moram se i na njih osvrnuti.

Guberina snažno naglašava hrvatski jezični osjećaj. On jest važna smjernica u oblikovanju jezika, ali važna za pojedinca, za jezičnu znanost je on samo poticaj. Da bi jezikoslovlje moglo dati prave odgovore, mora jezični osjećaj objektivizirati, a to znači uzeti u obzir jezične osjećaje velikoga broja pojedinaca. Guberina i Krstić u sastavljanju svoje knjige vodili su se svojim jezičnim osjećajem, a nisu ga ni pokušali objektivizirati. Odatle neke pogriješke u knjizi, pogotovu u rječniku. No u obranu njihova postupka valja naglasiti da

je u njihovo vrijeme hrvatski jezični osjećaj bio nešto drugo nego što je danas. Jezični se osjećaj stječe školovanjem i čitanjem djela dobrih pisaca. Važne su obje sastavnice, ali mi se prva čini važnijom. Nekad su hrvatski školovani naraštaji imali dobro znanje pa onda i dobar jezični osjećaj. Srpsko nametanje u karadorđevićevskoj Jugoslaviji kratko je trajalo, dvadesetak godina, pa nije uspjelo u većoj mjeri poremetiti taj osjećaj, ali u komunističkoj jest, a pogotovu zajedno u obje. Kad se k tome pribroji sve slabije znanje naših nastavnika, a onda i njihovih učenika, može se reći da je danas hrvatski jezični osjećaj znatno slabiji da se teško možemo osloniti samo na nj. Odatle i silna potreba za lektorima.

Guberina s pravom naglašava suvremeno stanje kao osnovni kriterij, ali je nedostatak što pri tome pomalo zaboravlja prošla stanja pa onda ne naglašava dovoljno da je hrvatska riječ i ona koja se nekada upotrebljavala u hrvatskome jeziku. Govoreći o razlici *drozd-drozak* kaže: »Tako na primjer Srbi danas upotrebljavaju riječ *drozak*, a Hrvati za isti pojam imaju riječ *drozd*. Iako je riječ *drozak* poznao *Vetranić* ipak danas svi osjećamo, da ta riječ spada u srpski književni jezik.« (Str. 14.) Tu je prenaplašeno suvremeno stanje jer je trebao reći da *drozak* i danas ide u hrvatski književni jezik, ali kao zastarjelica. Ne smije nam ući u svijest da su hrvatske riječi prošlih razdoblja danas srpske riječi jer onda nećemo moći u punini doživljavati djela starijih hrvatskih pisaca. Guberina je doduše svjestan toga pa u Uvodu u rječnik tumači kraticu *h. arh.* ovako: »Kratice *h. arh.* (hrvatski arhaički), znači, da je riječ nekad pripadala hrvatskoj jezičnoj sferi, ali da je iz nje ispala (na pr. *drozak* [h. arh] - *drozd*).« (Str. 83.) Ali riječi *drozak* nema u rječniku, a i samu kraticu *h. arh.* upotrebljava rijetko, našao sam je samo uz riječi *divljačan, jarost, kamila, kropionica, kropiti, krst, ljiljak* i *obnažiti*, ali je npr. nema uz par »PLATA – plaća« iako *plata* nije apsolutni srbizam. Ta veoma često u svečanim zgodama slušamo Gundulićeve stihove:

*Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
ne mogu biti plata tvojoj čistoj ljepoti.*

Zato je važno naglašavati da su i riječi kao *plata* hrvatske riječi, ali nisu neutralne, nego su stilski obilježene kao zastarjelice i poetizmi i sl. Valja napomenuti da oznake *hd* – hrvatski dijalektalno i zvjezdicu kojom označuje da je riječ tipičnija za srpski književni jezik u Razlikama nalazimo veoma često.

Guberinina rasprava ima i nekoliko pojedinačnih nedostataka.

Manji je nedostatak kad Guberina raspravlja o pojedinim kategorijama pa katkada navodi kategorije koje obuhvaćaju mnoštvo primjera, jednako kao i one koje obuhvaćaju samo jednu pojavu. Jednako je tako kad jedne te iste primjere navodi u nekoliko kategorija. Tako govoreći o glasovnim razlikama kaže da hrvatski ima *n*, a srpski *nj*, a kao primjer navodi par *ljetni – letnji* (str. 26.)

pa opet kod oblika kazujući da hrvatski ima *-ni*, a srpski *-nji* i opet navodi *ljetni – letnji* (str. 33). Kako ima više takvih primjera, može se steći dojam da u nedostatku više razlika, neke ponavlja kako bi ispalo da ih ima više nego što ih stvarno ima. Nevolja je što tvorbene razlike i ne navodi posebno, nego među glasovnicama i obličnicama. A dobro bi došlo i objašnjenje da je razlika *letnji/ljetni* nastala zbog razjednačivanja na udaljenost. Hrvati imaju jekavski izgovor pa zbog *lj* u *ljet-* imaju sufiks *-ni*, a Srbi zbog ekavskoga izgovora mogu imati sufiks *-nji*.

Tako ne će biti točno da hrvatski jezik nikako ne dopušta *Rezultati su zadovoljavajući, ...kako nam je budućnost maglovita i prijeteća* (str. 42.) jer je prijelaz participa u pridjeve i priloge tako opća pojava u hrvatskome jeziku da bi zaista bilo neopravdano ograničenje kad bismo to shvatili kao obvezatno pravilo.

Nema Guberina pravo ni kad piše:

U hrv. knjiž. jeziku upotrebljava se zamjenica čiji samo kad se proteže na muško čeljade u jednini. U srpskom književnom jeziku nalazimo čiji za srednji i ženski rod kao i za množinu. (Str. 38.)

To je pravilo postavio Maretić prema Karadžićevu i Daničićevu jeziku,³ ali u hrvatskome jeziku to ograničenje ne vrijedi pa u Jezičnome savjetniku S. Pavešića i suatora piše: »čiji može se u narodnim govorima odnositi na živa bića i na stvari u sva tri roda. Takva je upotreba dopuštena i u književnom jeziku, npr. »Treba regulirati sve rijeke čija su korita uska.«

Rekao bih da Guberina nema pravo ni kad kaže da nije hrvatski *ne jede mi se, ne pije mi se, ne šeta mi se*, (str. 44.) jer se time izražavaju nehotične radnje kao *spava mi se*, koje je sigurno hrvatski. Mislim da bi se mogli naći dobri primjeri i za ostale izraze.

Ni njegova tvrdnja o vezniku *pošto* nije točna. On kaže: »U hrv. knjiž. jeziku upotrebljava se veznik *pošto* samo u vremenskom značenju, a Srbi ga upotrebljavaju i u uzročnom smislu.« Moram reći da ga i Hrvati upotrebljavaju u uzročnome značenju, samo što to hrvatska norma nije dopuštala. U Jezičnome savjetniku S. Pavešića i suautora i to je dopušteno (s. v. *pošto*). Međutim, treba ostati pri prijašnjoj normi, ne zato što bi *pošto* u uzročnome značenju bio srbizam, nego zato što to izaziva komunikacijske teškoće kao što sam pokazao u članku *Je li pošto vremenski ili uzročni veznik?*⁴

Samo je djelomično točna i njegova tvrdnja da Hrvati ne upotrebljavaju sufiks *-in* za posvojne pridjeve od imenica ženskoga roda koje znače neživo, npr. *crkvin, bančin i zemljin* (str.39.). Naime to vrijedi u jednom značenju, ali ne u

3 V. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1931., (§ 472.b), str. 435.

4 U knjizi *Hrvatski jučer i danas*, Školske novine, Zagreb, 1995., str. 179.-181.

svakom jer kad se odnosi na Crkvu (kao organizaciju), jednu određenu banku i Zemlju (kao nebesko tijelo), onda su prihvatljivi i pridjevi *Crkvin*, *bankin*, *Zemljin*. Tu je razvoj otišao nešto dalje od vremena u kojem je Guberina školovan. Kad se taj problem gleda u cjelini, ne može se reći da se to dogodilo zbog srpskoga utjecaja i pritiska jer se hrvatski jezik razvija i mijenja i po svojim unutrašnjim zakonitostima.⁵

I da sam bio kritičniji, ne bih našao mnogo više zamjeraka Guberininim shvaćanjima. I to je neznatno prema vremenu koje je od tada prošlo, a još neznatnije prema spoznajama koje stječemo kad danas pažljivo čitamo tu studiju, pogotovu s obzirom na stilske vrijedosti na koje Guberina izričito upozorava. Da smo prije tako postupali, danas bi bilo manje nesporazuma u aktualnome raspravljanju o hrvatsko-srpskim jezičnim razlikama.

Zanimljivo je i poučno kako je Guberinina i Krstićeva knjiga primljena u vrijeme kad je izašla, tko ju je hvalio, a tko joj prigovarao i što. To je toliko zanimljivije što među prigovaračima nisu bili samo Srbi nego i neki Hrvati. Ali o tome u jednome od idućih brojeva.

Sažetak

Stjepan Babić, sveuč. prof. u m. Zagreb

UDK 800.853:808.62, stručni članak,

primljen 3. travnja 1998., prihvaćen za tisak 24. travnja 1998.

On Guberina's Views of Croatian-Serbian Linguistic Differences

The author comments on Guberina's study »Why Is It Possible to Speak of a Separate Croatian Language?«. In doing so, he emphasizes the importance of Guberina's application of structuralist ideas to a Croatian linguistic issue. At the time, these ideas were both a novelty and highly significant in the field of Croatian Studies. They included the distinction of synchrony and diachrony, of the contemporary and the past states of the standard language; the differentiation between the dialects and the standard language, between the stylistically marked and unmarked. It was only through such an approach that a clear perception and description of differences between Standard Croatian and Standard Serbian becomes possible. The author also comments on some weaker aspects of Guberina's study, but they are negligible compared to its virtues that have admirably stood the test of time.

5 Usp. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb, 1991., § 1299.-1301.